

jednome) od takvih izdanja, ovo je svakako jedan od krupnijih propusta, postupak nije korektan niti prema autorima. Tu, naravno, spadaju i članci u *Enciklopediji Jugoslavije*, u *Tko je tko u NDH?* i svi drugi potpisani, a nerazriješeni. Uz priznanje za velik trud uložen u sastavljanje prvoga sveska četvrte knjige, izreći je i žaljenje što se autor nije barem unekoliko očitovao dodatnim objašnjenjima u uvodu. Ima, naime, nekih načela u strukturiranju građe i nekih navoda koji nisu baš najjasniji. Primjerice, vrlo česti slučajevi kada se u odjeljku *Knjige, monografije i posebno tiskani radovi* uz citirani rad nastavnika nađe primjedba »Rukopis autogr.«, a istovremeno se u posebnom odjeljku *Rukopisi* citira tuđi autograf kao rukopis toga istoga nastavnika (konkretni slučaj A. Egersdorfer, no i inače)?! Nadalje, upitno je mogu li školske skripte – rukopisi autografi studenata – biti dio građe za bibliografiju nastavnika. Uvodno slovo otklonilo bi zacijelo mnoge od ovakvih i sličnih nejasnoća. Čudan je primjer s građom za bibliografiju A. F. Albelyja: čitatelj bi mogao steći dojam da djelo *Rudimenta politicae universalis aerarii* do 1996. nije postojalo. Valja se odlučiti za dataciju Stjenka Vranjicana ili Elizabete Palanović, no rukopis je svakako napisan dvadesetih godina 19. stoljeća, što se u građi ne vidi. S druge strane, uočljivo je da se za jedan dio nastavnika u knjizi IV/1 pojavio niz novih, u prethodnim svescima nepostojećih, podataka o rođenju ili smrti, što valja pohvaliti to više zbog brzog tempa izdavanja. Opet, u proslovima se za spominjana tri biobibliografska sveska barata netočnim podacima. Doista se radi o ukupnomu broju od 95 nastavnika, no valja reći i to da se za 22 od njih ne donosi s nikakva literatura, za 10 nije ustanovljeno da imaju ikakva djela, a za osmoricu nema niti jednoga ni drugoga. U knjigama I/1 i II/1 dobro bi došlo kazalo imena, a čitatelj bi možda želio znati tko je zaslužan za zanimljive i korisne priloge odnosno popise u prilogima. Valjalo ga (ih) je imenovati.

Uza sve primjedbe, može se reći da je *Spomenica* postavila temelj studioznomu pristupu pravnoj povijesti te proučavanju uloge prava i pravnika u javnomu životu Hrvatske. Sistematizirajući staro i donoseći dosta novoga, za neko je vrijeme dovela struku u žarište interesa kulturne javnosti. Ne ostajući samo na tome, Fakultet je dao primjer drugim znanstvenim i kulturnim ustanovama u Hrvatskoj kako treba raditi. Utoliko više, posebice veseli sudjelovanje mlađe generacije pravnih povjesničara u projektu: njihov angažman zalag je za budućnost ovako ambiciozno zamišljena posla. Sustavna briga za očuvanje baštine Fakulteta i njezinu svekoliku promociju tako će se zacijelo nastaviti i u narednome razdoblju. S nestrpljenjem očekujući objavljivanje već najavljene pete knjige s ispravama iz povijesti Fakulteta, uredniku i suradnicima na projektu ostaje samo čestitati. Bravo, pravnici!

Melina Lučić

GIULIANO PROCACCI, Povijest Talijana, Zagreb, Barbat, 1996., 336 str.

Izdavačka kuća »Barbat« iz Zagreba objavila je 1996. godine knjigu pod naslovom »Povijest Talijana«, čiji je autor talijanski povjesničar Giuliano Procacci. Ovo će djelo privući pozornost hrvatske javnosti s obzirom na višestoljetne veze Hrvatske i Italije, a dodatni razlog za čitanje knjige jest u činjenici da je Procaccijeva povijest talijanskog naroda do naših dana postala najčitanija sinteza talijanske povijesti u svijetu. Autori kritičkog uvoda u Procaccijevo djelo, prevodioci dr. Damir Grubiša i dr. Drago Rok-sandić, naglasili su da se u Procaccijevom pristupu temi jasno može vidjeti utjecaj

Benedeta Crocea i Antonija Gramscija s jedne te francuskih analista s druge strane. Rezultat takve metode rada jest knjiga u kojoj je izbjegnuta opasnost da Procaccijevo djelo bude samo sažetak političke povijesti ili glorifikacija dinastija koje su obilježavale ranija stoljeća talijanske prošlosti, pa će čitatelj Procaccijeve knjige, osim uvida u političke događaje dobiti uvid i u intelektualnu povijest, kulturno stvaralaštvo te gospodarsku problematiku Italije tijekom stoljeća i njihovu međusobnu uvjetovanost.

Osvrnemo li se na kronološku podjelu knjige, primijetit ćemo da je autor povijest talijanskog naroda obradio u razdoblju od oko tisućite godine pa do smrti Palmira Togliattija. To je pak razdoblje Procacci podijelio u dva dijela, pa prvi dio knjige govori o Italiji do kraja sedamnaestog stoljeća, a drugi obuhvaća događaje u Italiji od prosvjetiteljstva do razdoblja nakon završetka drugog svjetskog rata. Procacci je napomenuo da talijanska povijest nikako ne započinje oko godine tisućite, koju je on uzeo kao međaš knjige, ali u tom se vremenu rada Italija o kojoj on govori u knjizi. Tada se obnavljaju rimski privredni putevi, talijanski se gradovi pojavljuju u arapskom i bizantskom svijetu kao gospodarski neovisni čimbenici, a razvijaju se, kao specifičnosti Italije, gradske komune, u kojima se pojedinac određivao po pripadnosti gradu. Sve do krize u 14. stoljeću, napomenuo je Procacci, u Italiji gradova i komuna dolazilo je do oštih sukoba, koje je toliko osuđivao Dante, no svijet je komuna uvjetovao razvoj sveučilišta, na kojima je odgajano brojno osoblje potrebno za vođenje državnih poslova i upravljanje javnim poslovima. Talijanski su se intelektualci onog vremena našli na raskrižju dvaju tokova, onog koji sjedinjuje pripadnike određene zajednice i onog koji sjedinjuje učene duhove, a po autorovom su mišljenju talijanski intelektualci onog vremena bili jedina skupina koja je posjedovala sjeme nacionalnog osjećaja i općetalijanske svijesti. Što se pak tiče djelovanja humanista, autor je istaknuo da humanizam ne treba vrednovati samo po spašavanju klasične baštine, nego zbog restauratorskog rada i uređivanja starih spisa, čime su humanisti formirali metodičke kriterije koji se i danas primjenjuju, upozoravajući na to da su humanisti bili daleko od ideje poboljšavanja i obnove suživota društva totalnim preokretom od vrha do dna.

Procacci je razdoblje od sredine 15. do sredine 16. stoljeća nazvao vremenom veličine i dekadencije, u kojem je s jedne strane Italija izgubila povlašteni položaj ranijih stoljeća uslijed uspona novih nacionalnih država, gravitiranja Europe prema Atlantiku i opadanja autoriteta papinstva, a s druge strane svijetu dala niz postignuća u umjetnosti i humanističkim znanostima koja su postala baštinom čovječanstva. Kod toga je istaknuo ideje Nicole Machijavellija, čije zamisli vladari iz kuće Medici nisu prihvatili, i Girolama Savonarole, dominikanca koji je tragično završio život, te djelovanje pape Lava X., za čijeg je pontifikata Italija dostigla najviši stupanj umjetničkog i intelektualnog razvoja. Što se tiče događaja oko moguće crkvene reforme, autor je ukazao na postojanje svojevrsnog »talijanskog evangelizma«, pojave raznih grupa i struja u Italiji koje su očekivale crkvenu reformu i pomirenje s protestantskim svijetom, npr. krug oko Juana Valdesa u Napulju, te oni u Lucci, Ferarri i Venecije. No, svi su ti krugovi kao ideal imali reformu provodenu odozgo i aristokratsko milosrđe, i nisu bili povezani sa žarištima pučkog i vjerskog radikalizma. Nakon propasti razgovora između katolika i protestanata 1541./42. godine, papinstvo je započelo provoditi oštrije mjere u žaru vjerske obnove, pa je jedini izlaz za zagovornike reformi bio ili povratak u pravovjernost ili konačni odlazak iz zemlje. Sredinom 16. stoljeća, napomenuo je autor, Španjolska je bila arbitar političkog života u Italiji, jer su pod njenim političkim utjecajem bili Palermo, Napulj i Milano, bila je saveznik Svete Stolice, a pod zaštitom i kontrolom naročito su joj bile firentinska i genoveška vlada. Istovremeno talijansko gospodarstvo doživjelo je procvat zbog revolucije cijena potaknute velikim količinama srebra iz španjolskih pomorskih posjeda, što je u unutrašnjem ustrojstvu zemlje izazvalo cementiranje utvrđenog poretka i institucija, a magistrature i vlast sve su više postajale monopolom užeg patricijata. S druge je strane protureformacija pokušala u svoju korist kulturno naslijediti humanizma, istaknuo je Procacci, što se vidjelo u pokušaju da na svoje intelektualce prenese ugled koji su uživali svjetovni humanisti. No,

predstavnicu protureformacije su, iako eruditi po obrazovanju, ostali crkveni ljudi i stranački pristrani.

Sedamnaesto stoljeće talijanske povijesti bilo, drži autor, doba političke i gospodarske stagnacije. Najbolji primjer opadanja važnosti Italije bilo je gubljenje ugleda Svete Stolice kao međudržavnog arbitra, dok je u gospodarskom pogledu konkurencija drugih država ugrozila monopol talijanske industrije, a talijanski su gradovi presporo reagirali na nove promjene. Zemlju su zahvatili osiromašenje i kriza u gradovima, gdje se proširila prostitucija, a na temelju tih činjenica Procacci je zaključio da se već u 17. stoljeću može primijetiti problem koji i danas muči Italiju – sve veće zaostajanje južne Italije od sjeverne.

Osamnaesto stoljeće, stoljeće prosvjetiteljstva, donijelo je Italiji potpadanje država koje su je činile pod suverenitete drugih država te promjene starih dinastija. Procacci je ukazao da su promjene starih dinastija pozitivno utjecale na talijansku povijest, jer su nove dinastije prekinule izolaciju i provincijalizaciju u kojima ih je držala Španjolska puna dva stoljeća. One talijanske države koje su bile pod novom tuđinskom vlašću, posebno austrijskom, bile su mnogo vitalnije jer su njihovi državni funkcionari bili modernijeg mentaliteta od španjolskih guvernera i potkraljeva, pa su države koje su sačuvala prethodne poretke nastavile živjeti u provincijalnoj izolaciji.

Prosvjetiteljstvo je, s druge strane, donijelo Italiji razvoj kazališta i kulture čitanja knjiga, otvorilo i problem jezika, a značajna su istraživanja pokrenuta na području povijesti i povijesti umjetnosti. No, Procacci je napomenuo da je prosvijećeni reformizam bio ograničen samo na neka područja, a ne na sva, npr. Lombardiju, Parmu, Toskanu i Napuljsko Kraljevstvo. S godinom 1789. ciklus prosvijećenog reformizma bio je zaključen, a mlada je generacija prihvatila bezuvjetno ideje francuske revolucije. Međutim, reforme koje su u napoleonskom razdoblju potvrdile nove vlasti nisu dugo trajale, jer je slom francuske prevlasti u Europi za Italiju značio povratak starih dinastija na vlast i obnovu prijašnjih političkih granica, iako su neke odredbe napoleonskog doba ostale važiti, makar i u promjenjenom obliku.

Napoleonsko je doba dalo polet ideji ujedinjenja zemlje, napomenuo je autor, što ju je tridesetih godina pokušao ostvariti Giuseppe Mazzini stvarajući »Mladu Italiju«, koja je bila mješavina tajnog društva i moderne političke stranke. Neuspjeh Mazzinijevih planova imao je korijen u gubljenju popularnosti Mazzinijevih zagovornika i jačanju umjerenih pobornika ujedinjenja, kao i u ograničenosti pokreta na političku i intelektualnu elitu. S druge je strane neuspjeh revolucionarnih gibanja 1848., po autoru, koji ih je iznačio konfuznima, bio posljedica regionalnih suparničtava vladara talijanskih država, kao i nepostojanja sposobnosti i volje da se iskoristi i u revolucionarne svrhe usmjeri narodno nezadovoljstvo.

Proces ujedinjenja Italije Giuliano Procacci prikazao je djelovanjem dviju osoba koje su u to vrijeme imale veliki utjecaj u političkom životu poluotoka, a to su bili Camillo Cavour i Giuseppe Garibaldi. Cavour je kao novi predsjednik vlade Pijemonta tu talijansku državu pretvorio u gospodarskog diva među talijanskim državama, ali je, istaknuo je Procacci, shvatio da ekonomske slobode nema bez političke slobode, pa je proveo odvajanje Crkve od države, a Pijemont je postao jedina talijanska država u kojoj se politički i parlamentarni život odvijao po pravilima ustavne monarhije i Ustava. Ujedno je u Pijemontu postojala sloboda tiska, političkog udruživanja i sloboda naučavanja, što je privuklo desetke tisuća talijanskih pobornika ujedinjenja i demokratizacije društva u Pijemont. Procacci je odbacio sliku Cavoura kao političara koji je unaprijed imao jasan cilj jedinstva pred očima, ali je naglasio njegovu vještinu da izvuče maksimalnu prednost iz situacija i okolnosti koje su se postupno javljale, te njegovo shvaćanje da postojanje nejasno određene europske političke pozornice jest nužna pretpostavka za svaku talijansku inicijativu. Procacci je napomenuo i da Garibaldijeva pojava na političkoj sceni nije odgovarala pijemontskoj politici jer je uključivanje južnih dijelova Italije postavljalo pitanje prikladnosti uvođenja postupnog kapitalis-

tičkog razvoja na jug zemlje. Cavour je uspio preuzeti kontrolu nad događajima od Garibaldija zbog veće diplomatske vještine, ali i zbog razočaranja seljačkih masa na jugu Italije u Garibaldija kao osloboditelja od tlačenja, dok su pripadnici zemljišne aristokracije, podržavajući ujedinjenje, vjerovali da će red na selu bolje provesti legitimni kralj s vojskom nego Garibaldi okružen demokratskim agitatorima. I ulazak u Rim 1870., čime je ujedinjenje završeno, bila je pobjeda desnice, zaključio je Procacci, a Garibaldi i demokrati njegove stranke morali su prihvatiti činjenicu da su njihove zahtjeve uspjeli realizirati njihovi protivnici.

Sa završetkom ujedinjenja zemlje pojavilo se pitanje njenog položaja u međunarodnom odnosu velikih sila. Pristupanje Italije Trojnom savezu po autorovom je mišljenju bila manifestacija afiniteta prema Bismarckovoj Njemačkoj, zemlji koja je pokazala da poštovanje unutrašnjih hijerarhija i politike sile i ugleda prema vani može biti najbolja pretpostavka za gospodarski u kulturni razvoj, a značilo je i da je Italija izašla iz kruga tutorstva svjetskih moćnika. Istovremeno se javila ideja o civilizacijskoj i mediteranskoj misiji Italije, ukazao je Procacci, koju su prihvatili i socijalisti, zastupnici ideje kolonijalizma, odnosno stvaranja kolonija koje bi prihvatile dio emigracije koji je odlazio preko oceana. Talijanski je kolonijalizam bio od prvih dana obilježen pečatom proizvodnosti, koristan za unutrašnju upotrebu, da bi se Talijane uvjerilo da je i Italija jedna od velesila.

Govoreći o razdoblju od izbijanja prvog pa do kraja drugog svjetskog rata, Procacci nije mnogo prostora posvetio talijanskim zahtjevima za hrvatskom obalom. Ulazak Italije u rat na strani Antante označio je postupkom koji je bio motiviran unutrašnjom politikom konzervativaca, koji su se nadali kratkom i pobjedničkom ratu, a koji će olakšati uvođenje discipline u zemlji i udaljiti subverzivne prijetnje. No, rat je uzdrmao strukturu liberalne države u Italiji, ali je kao posljedicu donio rođenje nacionalnog javnog mišljenja u punom značenju tog pojma. Budući da završetkom rata u zemlji nije prestalo siromaštvo, nego su se pojavili i novi dugovi saveznicima, a teritorijalni zahtjevi nisu bili potpuno ispunjeni, javnost je bila nezadovoljna, istaknuo je Procacci. Gospodarstvena je poslijeratna kriza oslabila radnički pokret, dok su vojnički zemljoposjednički i krugovi industrijalaca počeli tražiti osobu koja će povratiti državnu disciplinu i red iz ratnog doba. Autoritativno i konačno rješenje trebao je biti Benito Mussolini, no i on se, u trenutku velike gospodarske krize u zemlji, okrenuo vojnoj akciji, i to protiv Etiopije, kako bi povratio izgubljeni ugled, iako Italija nije bila spremna za ratne operacije. Sklapanje Antikominternskog saveza, te prihvaćanje njemačkog rasističkog zakonodavstva po Procaccijevom se mišljenju ničim ne daju opravdati, a istovremeno je time započeo proces vezivanja Italije za Njemačku. Mussolinijevo vezanje uz Hitlera bilo je posljedica uvjerenja talijanskog diktatora da će Italija uz pobjedničku Njemačku voditi vlastiti rat i ostvariti talijanske ciljeve. Neuspjeh talijanske vojske na vojnom polju značili su kraj Mussolinijeve vladavine, zaključio je Procacci, a razdoblje nakon rata označilo je djelovanje dvaju političkih blokova, kršćanskih demokrata s jedne, te socijalista i komunista s druge strane. Njihovi su predstavnici bili Alcide de Gasperi i Palmiro Togliatti, no politički je savez tih stranaka propao zbog američkog inzistiranja da se prekine suradnja s komunistima u vrijeme izbijanja hladnog rata, što je omogućilo kršćanskim demokratima uvjerljivu pobjedu 1948. godine. Po Procaccijevom je mišljenju Italija izgubila rat i dobila mir, a poraz je djelomično ublažen dobivanjem Trsta, dok za kolonije u javnosti više nije bilo većeg interesa. Uz američku je gospodarsku pomoć Italija uspjela postići blagostanje, no naličje razvijenosti bili su nezaposlenost, rast korupcije, nesiguran položaj radništva te neadekvatnost javne uprave. Posebnost poslijeratne Italije u svakom je slučaju bio velik utjecaj Komunističke partije u javnom i političkom životu, što je partiju prisililo na održavanje ravnoteže između privrženosti revolucionarnim načelima i pretvaranja u oporbenu stranku unutar sistema, istaknuo je Procacci.

Završavajući osvrt na knjigu Giuliana Procaccija o povijesti talijanskog naroda, moramo napomenuti da će čitatelj u ovom djelu naći vrlo malo prostora posvećenog politici fašista u našim krajevima, što hrvatskog čitatelja neće zadovoljiti, posebno kada

se radi o represivnim mjerama koje su talijanski fašisti provodili nad hrvatskim pučanstvom. No, gledano s druge strane, domaća je javnost ovim djelom dobila cjelovit uvid u političku, gospodarsku i kulturnu povijest susjedne nam države, pa je njegovo objavljivanje značajan doprinos poznavanju kulture i povijesti jednog europskog naroda.

Zlatko Kudelić

KNJIŽNI NIZ »HOMINES. TEMPORA. LOCI«: Povijest Mađarske, SAD, Talijana, Austrije, Uskoka. Izd. Barbat, Zagreb, 1995.–1997.

Svaki rat stvara tragične situacije, a posljedice su nesagledive i teške. Tako su i raspad SFR Jugoslavije 90-ih godina našega vijeka i velikosrpske agresije na velikom dijelu njezina prostora nanijeli katastrofalne štete u raznim oblastima života svih njezinih stanovnika, pa tako i hrvatskome izdavaštvu. Zbog toga se rata ugasio niz nakladničkih kuća, čak i one sa stoljetnom tradicijom, druge su se dijelom preorijentirale na sasvim druge poslove (koji nemaju bliže veze sa samom knjigom), a treće su pred izdajom. Međutim, život se – kao uvijek – stalno obnavlja i u ovakvim teškim prilikama, pa se u tim sveopćim teškoćama ipak pojavilo čak i više novih nakladnika, uglavnom tzv. malih izdavača, od kojih neki gotovo i nemaju zaposlenih radnika. Tako se – znatnim dijelom zahvaljujući upravo njima i borbi za svakidašnji kruh – na knjižnom tržištu ipak pojavljuju izdanja, pa čak i u iznenađujućoj količini, i, što je najzanimljivije, neka imaju i trajniju vrijednost. S obzirom na to da se radi o tržištu i preživljavanju na njemu – nije jasno kako se izdavačima isplati objavljivati te radove, koji su, očito je, nekurentni na tržištu uglavnom gladnome senzacija. Začudno je kako ti izdavači pokrivaju čak i osnovne troškove ediranja svojih knjiga, kad su troškovi tiska još uvijek visoki, a platežne mogućnosti većine stanovnika slabe, dok je tržište knjiga veoma suženo, i to uglavnom samo na prostor Republike Hrvatske.

Međutim, možemo slobodno reći – osobito smo sretni da knjige ipak izlaze te da se među njima povremeno nađu ne samo zanimljivi, nego i značajni rezultati istraživanja kulturnih i znanstvenih radnika, sadržaji i stranih napora, kakvi se očituju u knjižnom nizu »Homines. Tempora. Loci«, pokrenutom 1995. godine, čiji su sadržaji trajne vrijednosti. U takvu grupu, dakle, ulazi i tih nekoliko publikacija »male« zagrebačke nakladničke kuće Vladimira Štokala, Rabljanina. Njegova je prednost što je otprije poznat kao iskusni urednik niza izdanja u proteklom desetljećima, a koji je osnovao vlastitu izdavačku kuću (naravno!) s imenom svoga raspko-otočnoga znavičaja: »Barbat, d.o.o., Zagreb«. Taj je izdavač – kao rijetko koji u nas na tom polju – dobro pogodio cilj objavljivanjem više izdanja ozbiljnoga sadržaja. Ovom prigodom upozoravamo čitatelje na šest knjiga koje je Vladimir Štokalo objavio u svome zagrebačkom »Barbatu« tijekom posljednje tri godine, a kojima je privukao znatnu pozornost čak i probirljivoga dnevnog tiska.

Ono što me osobito privuklo koncipiranju ove ocjene: izdavač se zaista lijepo odužio svome rodnome otoku Rabu, što je rijedak slučaj, jer izdavači ipak, u načelu, idu za tržišnom logikom. Naime, objavio je omašnu knjigu mr. Željka Španjola, »Prirodna obilježja Raba« (1995.). Taj je autor i sam otočanin, Rabljanin, a u razdoblju kada je publicirana njegova knjiga bio je asistent na Šumarskom fakultetu u Zagrebu. Mladi znanstvenik dao je lijep uvid u razne oblasti života otoka Raba, u geoošku, geomorfološku, zemljopisnu, šumsko-šumarsku, poljodjeljsku, faunsku i drugu situaciju toga našega veoma poznatoga otočnoga oblika. Pri tome ističe i bitan suvremeni pro-